

Anyanyelvhasználat — kisebbségben

LANSTYÁK ISTVÁN — SZABÓMIHÁLY GIZELLA, Magyar nyelvhasználat — iskola — kétnyelvűség. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1997. 181 lap

Már lassan nyolcvan éve, hogy a Kárpát-medencei magyarság, s így a szlovákiai magyarok is, az országhatárok megváltozásának következtében a kétnyelvűség állapotában élnek; ennek ellenére először vehetünk kezünkbe olyan nagyobb terjedelmű, empirikus adatokra támaszkodó monografikus feldolgozást, amely a kisebbségi helyzetben élő szlovákiai magyarok nyelvhasználati kérdéseit boncolgatja. Sőt, mivel a többi közép-európai országban élő magyar kisebbség nyelvhasználatáról sem jelent meg ilyen reprezentatív szociolingvisztikai felmérésre épülő kiadvány, nyugodtan állíthatjuk, hogy a Kárpát-medencei kisebbségi magyar nyelvhasználat feltérképezésének is az első nagyszabású, szociolingvisztikai jellegű próbálkozása.

Vagyis ezidáig nem született olyan munka, amely a szlovákiai magyarok anyanyelvhasználati sajátosságait a bilingvizmus állapotában elemezte volna, annak ellenére, hogy e kérdés fontosságára már a harmincas években felhívta a figyelmet a tragikus sorsú csehszlovákiai magyar nyelvész, ARANY A. LÁSZLÓ (*Psychologické základy javov bilingvistických. Linguistica Slovaca I—II. 1939—40. 39—49*).

E késedelemnek tájainkon elsősorban tudományon kívüli, politikai okai vannak, hiszen a bilingvizmussal is foglalkozó szociolingvisztika sorsának alakulását a szocializmus hátrányosan befolyásolta, s ezért kiaknázatlanok maradtak azok a kutatási lehetőségek, amelyeket a soknemzetiségű Kárpát-medence nyelvhasználati sajátosságai kínáltak.

Csupán a rendszerváltás után, a kilencvenes évek elején jelentkeztek az első olyan írások, amelyek a kisebbségi anyanyelvhasználat és a kétnyelvűség kérdéseit feszegették, mégpedig LANSTYÁK ISTVÁN (*A szlovák nyelv árnyékában. In: Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről. Szerk. KONTRA MIKLÓS. Bp., 1991. 11—72*; *A magyar—szlovák kétnyelvű diákok magyar szókincsének néhány sajátosságáról: Hungarológia 3: 115—23*; *A szlovákiai magyar argó néhány kérdéséről. In: Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. Szerk. KASSAI ILONA, Bp., 1995. 189—201; stb.*) és SZABÓMIHÁLY GIZELLA tollából (*Nyelvhasználat és szociális háttér: Hungarológia 3: 59—72*; *A szlovákiai regionális sajtó kétnyelvűsége. In: Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I. Szerk. GYÖRI-NAGY SÁNDOR és KELEMEN JANKA. Bp., 1991. 30—5*).

Ezért túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az itt bemutatandó munka nemcsak a szlovákiai magyarság tudományos életében egyedülálló és úttörő jellegű vállalkozás, hanem az egyetemes magyar nyelvtudományban is az.

Az eddig elmondottakból arra következtethetünk, hogy e kiadvány témaválasztása rendkívül hasznos és üdvözlendő, melynek sikeres kivitelezéséhez hozzájárult a megfelelő anyaggyűjtési módszerek kiválasztása, valamint az egybegyűlt adatok szakszerű feldolgozása.

A következőkben e két szempontból, az anyaggyűjtés és a feldolgozás szempontjából kívánom a munkával kapcsolatos észrevételeimet és megjegyzéseimet összefoglalni.

A kiadvány alapjául szolgáló adatok korpuszát nagyrészt kérdőíves gyűjtéssel nyerték a szerzők. Ez a módszer lehetővé tette a reprezentatív mintavételt, hiszen 779 szlovákiai — ebből 493 magyar és 386 szlovák gimnáziumba járó diák — és 823 magyarországi gimnazista vett részt a felmérésben, vagyis összesen 1602 adatközlő válaszait dolgozták fel.

A kérdőíves gyűjtést három magyarországi és három szlovákiai kutatóponton végezték el, melyek körültekintő kiválasztásában az a törekvésük érvényesült, hogy mind Magyarországon, mind szlovákiában a települések minél több tekintetben hasonlítsanak egymásra. Ezt sikerült is megvalósítaniuk, hiszen Somorja és Csorna, Fülek és Bátorterenye, Királyhelmece és Tokaj nemcsak kb. egyforma nagyságú és státuszú települések, hanem ezen túlmenően, az első páros (Somorja és Csorna) a dunántúli, a második (Fülek és Bátorterenye) a palóc, a harmadik pedig (Királyhelmece és Tokaj) az északkeleti nyelvjárástípus területéhez tartozik.

A nagy terjedelmű, A és B változatú kérdőív összesen 140 kérdést tartalmazott. Az első részben az adatközlők szocio- és pszicholingvisztikai jellegű kérdésekre válaszoltak, míg a kérdőív terjedelmesebb nyelvi-nyelvhasználati kérdéseket tartalmazó része javítós feladatokat (a megadott mondatokat a diákoknak ki kellett javítaniuk), produktív feladatokat (egy szót megfelelő toldalékkal ellátni, mondatba foglalni) választós feladatokat (két megadott lexéma vagy szintagma közül az egyiket a kérdőívbeli mondatba kellett kiválasztaniuk), illetve megítéléses feladattípusokat (a megadott mondat „helyességéről ítélték”) foglalt magába.

A kérdések összeállításakor a szerzők egyrészt a magyarországi, másrészt a szlovákiai magyar nyelvűvelő irodalomra, de saját megfigyeléseikre is támaszkodtak, s ezek közül elsősorban olyan jelenségeket emeltek ki, amelyeket saját tapasztalataik alapján elterjedtnek vagy általános érvényűnek tartottak. A szerzők által alkalmazott anyaggyűjtési módszerek pozitívumaként említendő az is, amit KONTRA MIKLÓS is nagyra értékelt az egyik tanulmányában, azt tudniillik, hogy „a magyarországi és budapesti szociolingvisztikai kutatások ... vizsgálati eszközeit is felhasználják, esetenként lehetővé teszi a szlovákiai adatoknak magyarországi adatokkal való összehasonlítását” (Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In: Magyarágkutatás 1995—96. Szerk. DIÓSZEGI LÁSZLÓ. Bp., 1996. 117).

A kérdőívek nyelvi-nyelvhasználati vonatkozású kérdései olyan jelenségekre — illetve ahogy az a szociolingvisztikai szakirodalomban nevezik — nyelvi változókra irányultak, amelyek „nyelviileg többféleképpen valósulhatnak meg” (15), mégpedig többnyire két változatban realizálódnak, a köznyelvi vagy standard változatban, s a szubstandard (pl. a nyelvjárási, rétegnyelvi, kontaktus jelenségbeli) formában.

A nyelvi változókat, amelyek ismertetése a kötet legterjedelmesebb része, Lanstyák és Szabómihály többszempontú megközelítése alapján négy nagy csoportba oszthatjuk:

Az első csoportban vannak azok a nyelvi változók, amelyek az egész magyar nyelvterületre jellemzőek (E változók: 29—67), mint pl. a *-ban/-ben* és *-ba/-be* váltakozása inessivusi jelentésben (*házban van* : *házba van*), az ikes igékkel kapcsolatos ragozási ingadozások (*eszem* : *eszek*), a nákozás, a suksüközés, az *-e* kérdőszócska használata stb.

A második csoportba azok a jelenségek kerültek, melyek ugyan a belső fejlődés és az indoeurópai nyelvi környezet hatására az egész magyar nyelvterületen elterjedtek, de a mi helyzetünkben ezt a hatást a szlovák nyelv még felerősítheti, ezért e jelenségek gyakorisága eltérő lehet a magyarországitól. Itt olyan nyelvi változókat (EK változók: 68—103) említhetünk, mint pl. a *nő* utótagú foglalkozásnevek használata, az alany és az állítmány, valamint a jelző és a jelzett szó számbeli egyeztetése, a hasonlítás kifejezése stb.

A harmadik csoportba a szerzők azokat a nyelvi változókat sorolták be, amelyek „formailag Magyarországon is élnek, ám Szlovákiában a standard jelentésükön túl szlovák párhuzammal rendelkező jelentésük is van” (20). Ezekre a jelenségekre (AK változók: 104—15) többek között a következő példákat hozzák fel: *elmegy a főnök után — a főnökhöz* helyett, a szlovák *ist’ za šéfom* szerkezet hatására, vagy a *hív vkinek telefonon a telefonál vkinek* a szlovák *(za)volat’ niekomu* szerkezet hatására jött létre.

A negyedik csoportban található nyelvi változók (K változók: 116—8) „magyarországi párhuzammal egyáltalán nem rendelkező szlovákiai magyar fejlemények” (21), melyek túlnyomórészt szókészleti, ritkábban vonzatkölcsönzések. E nyelvi változók bemutatása az előbbi csoportokhoz képest jóval szűkszavúbb, s ezt a szerzők a nyelvtani jelenségeknek a nyelvművelő irodalomban való alacsony előfordulásával indokolják.

Viszont a szókészleti kölcsönzéseket, amelyekről a szerzőknek az a véleményük, hogy: „Kontaktushelyzetben is a szókészlet területén a legnyilvánvalóbb és mennyiségileg a legszámottevőbb a másodnyelv hatása, amely többféle formában is megnyilvánulhat (direkt kölcsönzés, jelentéskölcsönzés, tükörszóalkotás)” (22), ezért érdemes lett volna ezekkel legalább az előző változókkal azonos arányban foglalkozni. A szókészleti kölcsönzésekből különösen az idegen szavak nyelvhasználati szabályszerűségeit lenne hasznos megvizsgálni. Ugyanis köztudott, hogy míg a magyar az idegen szavakkal szemben ellenállóbb, vagyis nagyrészt saját elemeiből építkezik, addig a szlovák nyelvben az idegen elemek száma jóval magasabb, s így a szlovákiai magyarok nyelvhasználatában is jóval gyakoribbak lehetnek az idegen szavak, melyek ismerete és használata az utóbbi évtizedekben mellőzött latintanítás miatt amúgy is sok kívánnivalót hagy maga után, s mindezt még tetézi a „szlovákosított” végződés használata. E nyelvhasználati kérdéskör alaposabb megvizsgálása az anyanyelvi nevelés szempontjából is rendkívül hasznos és tanulságos lenne.

A kérdőívvel összegyűjtött adatok feldolgozása egyrészt statisztikai, másrészt összevető módszerrel történt, s tették mindezt magas szintű szakszerűséggel és pontossággal. A szerzők a kiadvány többi részéhez hasonlóan itt is jól hasznosították az angol nyelvű szociolingvisztikai irodalomban való tájékozottságukat és jártasságukat.

Elgondolkodtató megállapításokat olvashatunk a „Tanulságok és következtetések” címet viselő fejezetben (120—35) is, amelyben a kötet elején megfogalmazott hipotéziseket szembesítették a vizsgálat eredményeivel, és ezek alapján vonták le a tanulságokat.

Az egyik tanulság az, hogy a „szlovákiai magyar kisebbség tagjaiban általában erős a magyar nemzethez való tartozás tudata ..., másrészt viszont a szlovákiai magyarok gyakran érzik úgy, hogy magyarságukat kétségbe vonják mind a szlovákok, mind pedig a magyarországiak. Az ún. szép magyar beszédre való törekvést minden magyar ember erkölcsi kötelességének szokás tartani ...” „A szlovákiai magyarok tapasztalataink szerint a szép magyar beszédet jórészt a magyarországi beszéddel azonosítják. Másfelől a szlovákiai magyarok azt is tudatosítják, hogy saját beszédük érezhetően eltér ettől az ideáltól” (125). Továbbá azt is megállapítják, hogy a szlovákiai magyar gimnazistáknak a mindennaposnál „standardabb” válaszadása a magyar nemzeti közösséggel való azonosulásként fogható fel. A magyarországi gimnazisták csoportjában viszont „nincs ilyen erős bizonyítási kényszer, ők jobban merik vállalni saját magukat, hiszen az ő magyarságukat senki sem vonja kétségbe” (126).

Ahogy ezt már többször is hangsúlyoztuk, előzmény nélküli és folytatást igénylő kutatásba fogott a két szerző. Folytatást igényel azért is, mert a gimnazisták, ahogy a szerzők maguk is leszögezik, „az igényes(ebb) beszélők közé tartoznak”, ezért szükség lenne az objektívebb nyelvi helyzet feltárása végett a vizsgált korosztály más szociológiai rétegeihez tartozó csoportjainak a nyelvhasználati sajátosságait is felmérni.

A folytatás azért is indokolt, mert az itt bemutatott könyvben szereplő kutatási eredményeket olyan településeken nyerték, ahol a magyarság többségben és tömbben él, de a GYURGYIK LÁSZLÓ által több szempontból feldolgozott 1991-es népszámlálási adatok alapján tudjuk, hogy a magyar-

lakta községek 52%-ában ugyan 80% feletti a magyarok részaránya, s az 50—80%-os magyar többségű helységek aránya is még 30,6%, viszont elég magas a magyar kisebbségű (10—50%) települések aránya is (17,4%). (Magyar mérleg. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1994. 18). Ezért nyelvhasználatunk árnyaltabb és pontosabb feltérképezéséhez mindenképp szükséges lenne, hogy a magyar kisebbségű településeken is végezzünk hasonló jellegű felméréseket.

Addig is azonban mihamarabb el kell érniünk, hogy a kiadványban bemutatott eredményeket a továbblépés érdekében minél gyorsabban és teljesebben építsük be az anyanyelvi nevelés folyamatába, mégpedig a legfelső szinttől, az egyetemeken oktató anyanyelvi tantárgypedagógiától kezdve az alapiskolai anyanyelvi nevelésig, azt ugyanis sértődöttség nélkül el kell fogadnunk, hogy e téren van még tennivalónk. LANSTYÁK ISTVÁN és SZABÓMIHÁLY GIZELLA is ezen a véleményen van, amikor a következőket írja: „A szlovákiai magyar iskolákban az anyanyelvi nevelés a diákok „két-nyelvűségének következményeivel csak igen csekély mértékben foglalkozik, ... az anyanyelvű iskola szerepe a kontaktusjelenségek visszaszorításában és a fejlődésbeli fáziskésés következményeinek felszámolásában nem olyan jelentős, mint amilyennek lennie kellene” (7).

Ezért kívánom, hogy ez az empirikus adatokra épülő, előzmények nélküli munka jusson el az ügyben leginkább érdekelt szakmabeliek, a tanárok, az egyetemi és főiskolai hallgatók, valamint a nyelvünk sorsáért aggódók és tenni akarók kezébe.

SÁNDOR ANNA